

СЛУЖБА ЛОГОТЕТА

(ИЛИ ВЕЛИКОГ ЛОГОТЕТА)

СТАРОЈ СРПСКОЈ ДРЖАВИ

ПРИЛОГ К ТУМАЧЕЊУ ДУШАНОВОГ ЗАКОНА

ОД
СТОЈАНА НОВАКОВИЋА

БЕОГРАД

ШТАМПАРИЈА НАПРЕДНЕ СТРАНКЕ

1886

№. 798

11 798

У члану 25. (мога издања 51) Душанова законика чита се:
*Црквима да облада господин цар и патријарха и до-
лофет, а ни нико.*

Питање се мора положити: ко је био тај долофет (или до-
готет) и каква је била служба његова, кад му овај члан даје у
власти над црквама прво место после цара и патријарха?

Да бисмо на то питање одговорили, погледаћемо прво, шта је
био доготет у Византинаца, па ћемо онда, према томе и с помоћу
наших извора, потражити шта је могао бити у нас.

*

У Мортрељевој Историји права византијског¹⁾ помиње се
велики доготет у првом реду међу достојанственицима који
су учествовали у администрацији царства, заузимајући врхове по-
јединим одељцима службе државне. Мортрељ узима, да је велики
доготет био старшина над грађанском правдом, и преводи га рећу
канцелар (*chancelier*). У једном италијанском преводу повеље
краља Радослава од 15 Јула 1230, којом се дају нека права Ко-
торанима (и која је штампана у Radu I, 131) доготет се преводи
са *cauzilier*. Међу црквеним достојанственицима византијским по-
миње се опет доготет, али већ не у првоме реду, и тамо значи
благајника (*trésorier*).²⁾ Још више се о тој служби може читати у за-
нимљивој књизи *Die Byzantiner des Mittelalters* од проф. X.
Крауза (Halle, 1869, стр. 215—217), где се опширније излажу
разне појединости о службама у византијском царству. Исти го-

¹⁾ Mortreuil, Histoire du droit byzantin ou du droit romain dans l'empire d'
Orient, tome III, p. 44.

²⁾ На истом месту, стр. 70.

вори, da je logotet bio poverljivi savetnik carski, s kojim bi se car dogovarao o znamenitim unutrašnjim i spoljnim pitanjima drzavnim, tako da bi ga odmah zvaо k sebi, чим bi se што znatno dogodilo и до знања му дошло. Kod цара Андроника II велики logotet Метохит био је чиновник од највећег утицаја, али је то скупо платио, кад је унук царев Андроник III, после дуге борбе с дедом, заузео престолицу. Присталице младога цара с места опљачкаше и разорше велики и прекрасни двор Метохитов. Обични (т. ј. не велики) *logoteti* били су старешине у разним гранама управе као што су то исто били и *доместици*. У Никифора Гргура помињу се logoteti за најразличније послове. Тако он помиње *logoteta* за *књезне послове*, којег помиње и историк Нахимер. Био је *logotet* за *тркалиците*, јер су послови тркалицита били доста знатно развијени. Историк Михаил Аталиота помиње под царем Диогеном Романом *logoteta* за *водоводе*. Излази, дакле, да је logotetsка служба имала много сличности са садашњом министарском службом, а служба великога logoteta, коју, тако рећи, још видимо у служби канцелара понесих већих данашњих држава, могла је бити слична служби садашњег министра иностраних и министра унутрашњих дела, па и самој служби министра председника, према томе како би је кад цар одликовао својим поверењем, а не треба заборавити да је цар тада имао много већег утицаја на послове него што га данас владоци обично имају.

На западу, у католичким државама, налазимо исту logotetsку службу под именом *канцелара*, и отуд јасније видимо њен делокруг. У први мах то су били чиновници уз владоца, који су се бринули о писмима што су од стране владоца издавана и који су *чувао печат државни*. С тога су махом били из реда високих духовних достојанстава, и с неким епископским столицама слично је било везано достојанство канцелара. У феудалној Француској, управа је краљевска била подељена међу краљевске *доместике*, од којих је *канцелар* имао да се брине о писменом раду и да на писма удара печат краљевски; *ризничар* је имао да се брине о новцу, итд. У другој половини XV и у XVI веку под канцеларом се налазила правда, а о финансијама се бринуо

врховни надзорник (*surintendant*). Из тога су се касније развиле данашње министарске службе.¹⁾

Да пређемо на оно што се о logotetu може докучити из наших извора.

Ђ. Даничић у Рјечнику из књижевних старина нашао је, да се logotet први пут спомиње у време Душаново, и то у законнику, и да значи *primus a secretis*, што ће рећи старешина над царским канцеларијама. По том наводи горе наведени члан законика и после њега и други, који говори о таксама, и гласи: *што зашто исподил цар бааштину, кому зашише село, да јест logotetu 30 перпер за хрисовуљ, а дијаку за писаније 6 перпер*. Перпери су имали величину садашњих дуката, и по томе се може промерити величина таксе. Оба та члана законика, која је Даничић навео, износе доста logoteta као главнога секретара или канцелара. Први пак члан, који смо ми горе истаkali у целини, даје му покрај тога и друго једно значење, чим му у власти над црквама, које су у оновременој држави имале много већу моћ и много већи утицај него што данас имају, даје место одмах после цара и патријарха. Такво је место могло и морало бити једно од првих и највећих места у држави.

Међу тим пошто је Ђ. Даничић издао Рјечник, објављена је у другом издању Шафарикових *Ramátku* пресуда краља Стеф. Дечанског од 6. Септембра 1327 године (о којој је било речи у „Праву“ бр. 8 од 1885 године). У истој се помиње Рајко logotet, који је извршену краљевску пресуду зашлео. И овај свршени посао logotetsки, који је од заборана сачуван, треба да нам буде на уму при опредељивању делокруга logotetова.

После Душанова времена logoteti се већ често спомињу. Тако је 24 Априла 1357 за цара Уроша logotet Доброслав *преручио* на Рибници пред Призреном повељу Дубровчанима, у којој цар заповеда да се прилог, који су по Душановој заповести Дубровчани плаћали манастиру синајске Богородице, и даље плаћа истоме манастиру. Године 1358 Јуна 20 налазили су пред цара Уроша

¹⁾ Raabaud A. Histoire de la civilisation française. Paris 1885, I, 583 и другде.

у Приврзну јерусалимски игуман Терасим, хиландарски игуман Арсеније и св. Павла игуман Јован, и по њиховој молби учињена је нека нова одредба за дохотке које су Дубровчани за рачун царства плаћали манастиру св. Павла у Јерусалиму. И овде, где се у писму бележи датум те нове одредбе, додаје се, да је то било *при логотетџи Драгославе*. Исто тако на писму (које би се данас звало *закон* или *законска одлука*) цара Уроша, које је дато 29 Септембра 1360, и којим су Дубровчани ослобођени од неких ново уведених царина (једне последице расула државнога, које се под слабом и левентом руком Урошевом почело одмах јављати), и опет стоји: *Месеца Септембра 29 дан на Сеницах при логотетџи Драгославе*. По обичајима тадашњег времена ово вреди толико колико данашњи министарски према-потпис. А за историка је знатно, што се уз Душана ниједан од логотета не помиње по имену, а уз Уроша, још у оно време самодржавне власти, они одмах оволико на површину избијају. На једном писму истога цара Уроша од 22 Августа 1362, којим се расправљају неке размирнице с Дубровчанима, спомиње се логотет Дејан: *повелостијем господина светцао цара логотет Дејан преручи*. Пети је потписан и на једној даровној повељи Хиландару, датој 11 Марта 1365. Још се јешће види значај службе логотетове из писма краља Вукашина од 5. Априла 1370 године, изданог на Броду у Поречи у Македонији, којим свечаноме посланству дубровачком даје у руке потврду повластица које су Дубровчани имали од пређашњих владалаца. То је потврђивање било обичај кад би год настао нови владалац, било то по природном реду, било по развићу политичких прилика. И такво знаменито писмо, које није ништа друго него обнова каквога данашњег уговора о пријатељству и трговини, завршује се овим: *Повелостијем господина краља логотета Братослав преручи писати, и тому милостник у Поречи на Броду*. И овде и горе долази *преручи*, што значи: наредити, заповедити или по наредби извршити. Писмо, дакле, краља Вукашина казује нам очевидно, да је логотет по заповести краљевој наређивао да се пише. Исто се то види и из горе наведеног члана законика, у ком се одређује таква *јаку*, којом се,

без сумње, хонорисхе прави писец. Још се више овај значај логотета утврђује овим: *и тому милостник у Поречи на Броду* (логотет Братослав). Ђ. Даничић у горе поменутом Речнику под *милостник* каже: да је то онај који има милост од владарца да ради што у име његово. Обичај, дакле, *милостника* у оновременом значењу те речи, опет се изједначава са данашњим обичајем државне писмености, по којему се извршилац или одговорник увек сиром владарца потписује.

Кад су после боја на Косову прошле државне кризе, у којима се Србија довила преко петнаест година, и кад је после пропасти Бајазита у Малој Азији Србија почела опет слободније дисати, надајући се да ће се још моћи опоравити и ослободити — деспот Стефан је учинио двоје. У спољној политици учинио је прве кораке пријатељских односаја с Угарском, у којој је мислио наћи наслона и потпору за борбу с Турцима, и тога ради је основао престоницу у Београду. У унутрашњој политици пошао је путем нових уређења, и старао се да управи да више реда и сталности. Његов биограф Константин (философ говори¹⁾) о неком уређењу државном, које је деспот Стефан увео, Константин хвали то уређење, говорећи да је *јакимже речима сад многи красни*, и да су по истоме, неки били над пословима начелници, неки деспотова телесна гарда, и да је то био *унутрашњи чин*. За њим да је следовао *други чин*, о коме се не говори ништа. За овим опет да је следовао трећи чин, спољашњи. *Чин* на томе месту Константинова списа, значи оно, што ми данас у државним пословима зовемо *струка*. *Три чина* или *три структуре*, вели Константин, уведени су *ибо и Бог по образу својему власт царствија сручи човеком*. Одвојена је од свега тога била кућа владалачка, у којој је много и избила њих било *од свакога чина*. Из овога се види, да је деспот своју кућу одвојио од послова државних, а да је послове државне поделио на три структуре, и поверио их људима које је изабрао. Ма колико се око Константинова тежета мучило, тежак остаје тежак и неразумљив. Да видимо, не би ли се из писама онога времена дало докучити које су то три структуре,

¹⁾ Главнок XLII, 283.

на које је, по речима Константиновим, била подељена управа државна.

Кад је 11 Новембра 1405 цара Милана очи склопила, Дубровчани упутише своје посланство к деспоту Стефану да изјави сажаљење и да потражи потврђење пређашњих повластица, или, по данашњој номенклатури, да обнови уговор о трговини и пријатељству. У средњем веку чинило се то увек при промени владоца, или при свршетку неке веће кризе у државном животу. У овај мах свршетак зацрпета с Турецом, из којих су српске земље изашле са живљим надама, значајно је свршетак кризе, а за Стефана Лазаревића могло се узети да управо тек тада почиње своје самостално владање. Та обнова уговора била је 2 Децембра 1405 у граду Борчу. На уговору су били *милостници* (или премапотписници): *логотет Богдан, велики челник Хребељан* и *војвода Милтон*. Кад је, после смрти деспота Стефана Лазаревића Ђурађ Бранковић постао деспот српски, кад је њему дошло свечано посланство дубровачко да обнови уговор о трговини и пријатељству, и кад је он то учинио 13 Децембра 1428 у Некудиму, на томе његовом писму читамо као *милостнике: војводу Радослава, челника Радича, протовистијара Богдана* и *логотета Војска*. На писму ипота деспота Ђурађа од 17 Септембра 1445, којим су, после великог рата с Турцима и ослобођења Србије, Дубровчанима потврђене њихове повластице, као и на другом писму од ипота дана и године, којим су им враћена права на рударство у Сребрници, *милостници су: велики челник Михаљ, челник ризнички Паскоје* и *логотет Богдан*. Врло је знатно, што се исте службе и исти чиновници потписују као милостници 1405 и 1445. Новост је у деспота Ђурађа *протовистијар* и *челник ризнички*. Али оба та назива обележавају једну и исту службу, која се у прво поменутом писму зове грчко-латинским, а у другоме српским именом и значи оно што се данас разумева под министром финансије. Што се Ђурађев министар финансије у писму од 1445 зове *Паскоје*, које је дубровачко име, значи да је, после ослобођења Србије од 1443 Ђурађ узео за министра финансије Дубровчанина. На уговору деспота Ђурађа с Млечићима о правима на примор-

ске и албанске области, који је потписан 14. Аугуста 1435 у Смедереву, с наше стране су потписани: *Радич челник comes palatinus, Никола Родои протовистијар, Радич Богдановић magister agazonenzi*, и *Богдан Злокијевић*. За четвртога се не каже шта је, за трећег се не зна тачно шта је био; по речи изгледа да је био над послугом. О првоме, Радичу челнику, види се да је био над унутрашњим пословима, јер *comes palatinus* (о чему види још у Главнику L, 161) могло би се превести са *дворски knez*. Николу Родоа, врло поверена човека Ђурађева, који га је један пут из тамнице у Цариграду избавио, видимо тада у служби министра финансије.¹⁾

Историја не може да не рачуна са том појавом што се из писма државних од 1405 до 1445 види сталност у подели власти на њене вршине управо у саставу владе. Пошто на писмима државним кроз дуже време видимо сталност у три главна представника власти државне — нећемо оманути, ако у томе видимо потребно нам објашњење о три чина или три струке службе државне, о којима говори Константин философ, причајући о радњи и о реформама деспота Стефана. Можемо пригледати и к самом назначивању тих чиновна или струка посебнице и поименце. Они су: *чин логотета*, о којег је значењу нешто података горе забележено, и којему је, без сумње, био поверен и *саопштава чин* Константинове белешке: *чин великога челника*, који је на сваки начин значајно оно што и чин обичнога *челника*, а то би била управа унутрашња, што се види и из латински писаног горе поменутог уговора мира с Млечићима, у ком се *великом челнику* даје титула *дворског kneza*: на почетку *чин војводе*, којег име не треба никаквих објашњења. Из споменика времена Ђурађева види се, да је деспот Ђурађ примио и одраза ту поделу државне власти, само што јој је додао још *протовистијара* или *челника ризничкога* (по данашњем министра финансије).²⁾

Има још један споменик који знатну светлост баца на значење и на службу логотета.

¹⁾ Acta archivi veneti, Belgradi 1892, II, 209.

²⁾ Овим се исправља оно што сам о овоме питању писао на крају расправе о Облацићу Раду у Главнику L, 161.

То је писмо краља босанског Стефана Томаша од 14 Октобра 1458¹⁾ којим даје неке повластице логотету српскога деспота Стефану Ратковићу. У то време владала је Србијом Јелена, жена деспота Лазара, сина Ђурђева, са својим девером Стефаном Бранковићем, средњим сином Ђурђевим. Јелена је са Лазарем имала само кћер, коју је мислила да уда за краљевића престолонаследника босанског Степана, онога петог, који ће, касније, као последњи краљ босански својом смрћу завршити ред краљева босанских и самосталност те краљевине. Тај се план могао свршити тиме, што би се са српском престолом сметнули Бранковићи, што би се српски деспотски престо пренео на краљевића босанског, који би касније (да није Турци рачун пореметили) био и краљ босански и деспот српски. Тај је план ишао у рачун деспотица Јелени, што је она на тај начин имала добру прилику за своју кћер: ишао је у рачун Босни, што се један део Босне поодавна непрестано налазио под српском влашћу, и тим се начином једино могао повратити под власт босанску; ишао је, на послетку, у рачун Мађарима, што је босанска династија била тада њима одана, а што су на Бранковиће кљивци били. У овоме свему Бранковићи су имали највише да потегле. Њих је чекало збачење са деспотскога престола српског и прогонство из Србије. Извршење овога плана донета се и почело о Ускресу 1459 године. Угарски сабор, држан у Децембру 1458 у Сегедину, имао је да донесе одлуку о уступану Србије босанском краљевићу. После тога је дошло венчање босанскога краљевића са кћерју српскога деспота. Преговори, дакле, деспотике Јелене са краљем босанским Стефаном Томашем морали су бити свршени у Октобру 1458 године. И кад 14 Октобра 1458 краљ босански одликује и обасиша поклонима логотета деспотова Степана Ратковића, види се јасно да је он о томе по налогу деспотике с краљем босанским преговарао.²⁾ И краљ босански, у поменутом писму, јасно каже да чини што му чини: *ради вере и праве службе господињу ми, што је показао к нам по смрти*

¹⁾ Надао га др. Фр. Раши у Radu I, 156.

²⁾ О току историјских догађаја овога времена види моју расправу „Последњи Бранковићи у историји и у народном певану“ у „Летопису Матице Српске“ књ. 146.

свето почившега господина деспота Лазара. Краљ каже: *како је поштени властелин логотет Степан Ратковић дошао к њему посланијем светле госпође брата ми господина деспота Лазара, деспотике Јелене и брата ми господина деспота Степана,* и како му је по молби и он (краљ босански Стефан) потврдио: *што му је дао логотетство велико и власт над црквама свето почивани господи деспот Лазар, а мало ниже на ново вели, како му* и он потврђује и даје логотетство велико и област над црквама, и како му је у свом листу записао, јана је било логотету великому свето почившега господина деспота старога Стефана.*

*

Очевидно је, како се писмо позива на уредбу деспота Стефана Лазаревића. Очевидно је, да је то она уредба о којој говори горе наведено место из Константина философа. Очевидно је, како се овде на делу и у пракси види шта значи чланак законика Душанова: *Црквама да облада господи цар и патријарха и логотет, а ни нико.* Очевидно је, да је великом логотету Стефану Ратковићу у јесен 1458 поверено било да преговара о најзнатнијим стварима са једном суседном краљевином. А из свега што је напред наведено, дало би се ово извести као крајњи резултат.

Још пре Душана, установљена је, по византијском образцу, служба великога логотета у Србији. Кад кажемо, да велики логотет значи толико колико велики канцелар, надам се, да ћемо бити јаснији. Изгледа да је логотет у Душаново време стајао на челу владе и да је имао утицаја, како на све послове царске канцеларије тако и на спољне послове. Цркве, које су у оновременом државном и народном животу заузимале веома знатно место, биле су, како гласи наведена тачка законика, знатан извор посла за логотета. По свему што смо горе побележили како из књиге Мортељево тако и из уставова знадних видимо да је логотет био старешина над грађанском правдом. У оно време то је ипак престо отуда, што је он под својом руком имао канцеларију цар-

ску, a deliti pravdu bilo je uvek vladalacko dostojanje. Iz nekog izvora isticala je logotetu i vlast nad crkvaма, jer je on, kao starosina цареке канцеларије, у томе радно место цара или по његовој заповести, или по његовом оклашћењу. Данашња наша историја још није довољно расветлила утицај цркве на правду у старој држави. Црква је у оно време и најбоље познавала и у својим хранионицама чувала зборничке старога правног знања. Црква је тада потпуно имала у својој руци савест и моралну дисциплину. Државина земље у то време доносила је са собом судство у извесној и то не малој мери. Земљу су највећим делом држали: владалац, властела и црква. И судство су вршили: владалац, властела и црква. Осим тога и у византијском царству као и у Србији грађанима је било слободно судити се пред судом државним или црквеним, по избору. Како се у Србији онога времена просвета налазила у рукама свештенства много искључивије него у Византији, могло је и у томе бити јаког узрока, да се у Србији, и осим верских разлога, већма бирао суд црквени, за то што су црквене судије најбоље познавале писано (римско-византијско) право, и што се знањствена правосудачка правда находила највише у рукама свештенства. Ето откуд је логотет, имајући посла са црквама и свештенством, посредно имао посла и са правдом и суђењем, или обротно, откуд је морао имати посла са свештенством, због тога што је суђење и владалачкој особи припадало, а што су суђење над многим крајевима сами духовници вршили. Као што видимо по споменицима који су нам остали иза цара Уроша и Вуканшина, преко логотета су ишли раније готово сви послови владалачки. И тада је логотет био прави канцелар западних држава. По оној подели државних послова, коју је Србији дао деспот Стефан, логотету је од старијег ширег круга његових послова пришао део послова с црквом, с правдом и с иностраним државама. Великоме челику морали су припасти послови унутрашње администрације. Војвода је имао да се брине о војсци. Деспот Ђурађ је очевидно задржао цело то уређење, доданим му *архотомистијара* или *челика римскога*. Тако изгледа да је била састављена влада деспотовине Србије у XV веку.

Од интереса је, што се на свега уверавамо како су се установе мало мењале и како су трајале, кад нам се један нејасан члан Душанова законика готово највише разјашњава државним писмом које је више од сто година млађе од установљења и проглашења законика. Исто тако је од интереса што се види, како су се установе шириле и гранале без ремећења онага што би већ један пут било установљено.

